

# VRIENDSCHAP EN MACHT IN HET THEATER VANDAAG<sup>1</sup>

Lieven Jonckheere

De vraag van Erwin Jans om het, naar aanleiding van drie door het Theaterfestival 2014 geselecteerde voorstellingen, over “macht en vriendschap” te hebben, interpreteer ik als een uitnodiging om even te kijken hoe de verhouding tussen beide er in onze ‘hypermodern’ genoemde tijden aan toe is (met Lipovetsky laat ik de ‘hypermoderne’ tijden aanvangen bij het begin van de nog altijd aanhoudende economische crisis, dus vanaf halverwege de jaren negentig van vorige eeuw; ze lossen de ‘postmoderne’ tijden af, die men traditioneel na de Tweede Wereldoorlog van start laat gaan). Het betreft inderdaad drie voorstellingen die elk een bewerking en meteen ook een *update* van een vroeger toneelstuk brengen. En dit onder andere, zoals Erwin Jans zeer pertinent heeft opgemerkt, op het scharnierpunt van de verhouding tussen macht en vriendschap. Ik ga er inderdaad van uit dat Guy Cassiers’ en Tom Lanoyes “Hamlet vs Hamlet” op dit punt beduidend van Shakespeares “Hamlet” moet verschillen (1602). Idem voor FC Bergmans en Josse De Pauws “Van den vos” tegenover “Van den Vos Reinaerde” (1260). En voor Marjolijn Van Heemstra’s “Garry Davis” tegenover Garry Davis’ leven (1948-2013). Toevallig zag ikzelf eerst “Hamlet vs Hamlet”, dan “Van den vos” en tenslotte “Garry Davis”. Een toevallige volgorde – maar die misschien toch ook wel een logische sequens uitmaakt, die misschien een soort evolutie in de verhouding tussen macht en vriendschap blootlegt. We zullen zien.

## Hamlets

We steken dus met de Hamlets van wal

In Shakespeares “Hamlet” speelt de verhouding tussen vriendschap en macht in elk geval een hoofdrol.

Om te beginnen is er Hamlets ‘oude vriendengroep’. Dat zijn de vrienden uit de goede oude tijd van wat ik de ‘oude wettige macht’ zou willen noemen, de tijd toen Hamlet Sr het nog in *the state of Denmark* voor het zeggen had. Na de moord op Hamlet Sr – door diens schoonbroer Claudius, die de macht usurpeert (Hamlet Jr had zijn vader moeten opvolgen, maar zijn moeder is meteen met zijn moordenaar hertrouwd) – valt die oude vriendengroep uiteen. Twee van die vrienden, de *Realpolitiker* Rosencrantz & Guildenstern, heulen meteen met de usurpator mee. Als die laatste Hamlet door de twee oude vrienden uit de weg wil laten ruimen, lokt Hamlet hen in hun eigen val. Horatio daarentegen blijft de oude, wettige macht van de vermoorde Hamlet Sr trouw. Net als Hamlet. Maar dan wel zonder de verdeeldheid die, zoals we meteen zullen zien, diens verhouding tot zijn vermoorde vader kenmerkt. Uiteindelijk zal Horatio als enige de holocaust van de vriendschap die Shakespeares “Hamlet” is overleven, om, helemaal op het einde, in naam van Hamlet, de nieuwe van buitenaf komende wettige orde, in de gedaante van de Engelse Fortinbras, welkom te heten.

Ook Hamlets nieuwe vriend, Laërtes, die de broer van zijn liefde Ophelia is, moet er immers aan geloven. Laërtes lijkt de nieuwe ‘onwettige’ macht van Claudius te goeder trouw en zelfs vanuit een zeker idealisme aan te hangen; hij is in elk geval geen politieke opportunist. Het is Laërtes, meer bepaald het samen sterven met zijn vriend Laërtes, dat Hamlet uiteindelijk zal toelaten om toch te doen wat hij moet doen: de moord op zijn vader wreken en de usurpator vermoorden. Laërtes is een ideale dubbelganger naar wie Hamlet opkijkt – hij kan alles net iets beter – en met wie Hamlet zich identificeert. Tot in de dood. Ze sterven inderdaad samen. In een theaterteknisch blinkbaar bijzonder

---

<sup>1</sup> Antwerpen, De Singel, 13-09-14

moeilijk te ensceneren duel wordt Hamlet dodelijk getroffen door Laërtes' vergiftigde degen – degen die hij op dat moment op een of andere manier te pakken krijgt en waarmee hij dan op zijn beurt Laërtes neersteekt. En pas op dat moment, als hij dus samen met zijn geïdealiseerde vriend stervend neerzigt, slaagt hij erin om ook Claudius, weer met diezelfde vergiftigde degen, nog *in extremis* neer te steken. Tot zover “Hamlet vs Claudius” bij Shakespeare.

Maar daaronder, en dat is de angel van het stuk, speelt ook een “Hamlet Jr vs Hamlet Sr”. Als Hamlet niet meteen in staat blijkt om zijn vader te wreken en dus eerst samen met zijn vriend Laërtes moet sterven om Claudius te kunnen vermoorden, dan is dat inderdaad omdat zijn verhouding tot zijn vader ergens ‘besmet’ is. In een eerste psychoanalytische interpretatie wees Freud er rond 1900 op dat Hamlet Claudius niet kan vermoorden, omdat deze gewoon in zijn plaats gedaan heeft wat Hamlet zelf, vanuit zijn Oedipuscomplex, had willen doen: zijn vader vermoorden om met zijn moeder te kunnen ‘trouwen’. Zonder deze klassiek geworden interpretatie (vooral in de versie van Ernest Jones) in twijfel te trekken, zet Lacan daar rond 1960 nog een andere psychoanalytische interpretatie tegenover. Voor Lacan is het grote probleem voor Hamlet dat zijn vader – op het moment dat hij, als spookverschijning, zijn zoon vraagt om de moord op hem te wreken en de usurpator van zijn macht te vermoorden – dat die vader hem op dat moment in één en dezelfde adem bekent dat ook bij hem *something rotten* is. Ook in de oude wettige macht blijkt dus iets niet pluis te zijn geweest. De vader is, zoals hij het zo bloemrijk verwoordt, gestorven *in the blossom of my sin*, in de fleur van zijn zonde. Naar die zonde van de vader hebben we het raden, maar die maakt wel dat de zoon aan het twijfelen slaat: moet hij de oude macht van een vader die zich blijkbaar niet zelf aan de wet hield, en die nu misschien wel in de hel verkeert, eigenlijk wel herstellen? Plots lijkt de oude wettige macht van zijn vader even *rotten* als de zo door hem verafschuwde nieuwe onwettige macht van Claudius. Door samen met zijn vriend Laërtes te sterven slaagt hij er nu wel in om, zoals zijn vader vroeg, Claudius onwettige macht te vernietigen, maar herstelt hij dus niet de oude wettige macht van die vader. En zo maakt Hamlet uiteindelijk *tabula rasa* met alles wat Deens en dus *rotten to the bone* is. Zo ruimt hij het veld voor een nieuwe van buitenaf komende wettige macht, die van de Engelse Fortinbras, die door zijn enige nog overlevende oude vriend, Horatio, ingehaald wordt. Alle Vrienden Min Één die samen sterven voor de nieuwe macht.

Wat blijft daar nu van overeind in Lanoyes “Hamlet vs Hamlet”?

Verrassend is dat daarin om te beginnen een soort hypertrofie van de vriendschap vast te stellen valt; discussies onder vrienden nemen er in elk geval veel plaats in. Probleem is echter dat Hamlet er hier maar niet in slaagt om zijn kleine oude vrienden in zijn plaats te laten vermoorden en ook niet om samen met zijn nieuwe grote vriend te sterven. Met als nettoresultaat dat hijzelf finaal tot niets komt. Hier laat Hamlets verhouding tot zijn vrienden hem niet meer toe om de remming die hem ervan weerhoudt de moord op zijn vader te wreken, te doorbreken. Integendeel, de remming lijkt hier door de vriendschap bezegeld te worden.

Wat de vriendengroep betreft, valt op dat Horatio niet meer van de partij is. Daardoor moet de verdeeldheid tussen de loyale Horatio en de opportunistische Rosencrantz & Guildenstern voor een stuk binnen dat laatste koppel tot uiting komen. Is dit ook de reden waarom beiden, als het ware in de plaats van Horatio, ook in leven blijven? Hier zijn het in elk geval de politiek opportunistische vrienden die de dodendans ontspringen. En niet om een nieuwe orde te verwelkomen.

Belangrijker is echter nog dat Hamlet er hier niet meer in slaagt om zijn grote vriend Laërtes te vermoorden, om dus samen met hem te sterven. Bij Lanoye krijgt de figuur van Laërtes überhaupt veel meer consistentie dan bij Shakespeare. Laërtes vermoordt hier werkelijk iedereen. Hij gunt niemand ‘zijn dood’: niet alleen gunt hij de vrouwen hun zelfmoord niet, maar bovenal gunt hij, door zijn eigen zelfmoord, zijn vriend Hamlet niet het samen sterven dat voor deze laatste noodzakelijk is om zijn remming te kunnen doorbreken.

Om te beginnen wordt ons inderdaad de mooiste zelfmoord uit de toneelgeschiedenis ontnomen. In een paroxisme van incestueuze liefde wurgt Laërtes zijn zus Ophelia, als blijkt dat ze de combinatie van het door Hamlet verstoten worden met de rouw om haar door Hamlet vermoorde vader

niet aan kan. Laërtes steekt ook de Koningin, Hamlets moeder, neer – moeder tegen wie Hamlet bij Shakespeare *daggers* sprak en die daar ‘per ongeluk’ de voor haar zoon bestemde gifbeker ledigde.

Maar vervolgens, en dat is pas echt problematisch, steekt Laërtes ook nog eens Claudius neer omdat Hamlet het hem onmogelijk maakte om zijn eigen vader te doden (Hamlet heeft inderdaad de vader van Laërtes en Ophelia neergestoken): “omdat gij hebt gedood wie ik wilde doden, dood ik nu wie gij moet doden”. En pleegt hij zelfmoord door zichzelf te vergiften en zich op zijn zwaard te storten. En daar staat Hamlet dan. Helemaal alleen. In een Hamlet vs Hamlet: “Ik ben. Ik was. Ik ben. Ik was”. Door zijn weigering om samen te sterven heeft zijn beste vriend het hem onmogelijk gemaakt om zijn remming te doorbreken, en te doen wat hij moet doen. Van de blijde intrede van een nieuwe wettige orde geen spoor. Is dit een tijd zonder de illusie dat vrienden die samen sterven voor iets nieuws kunnen zorgen?

## Vossen

Wenden we ons thans tot de vossen.

In de manier waarop het middeleeuwse epos “Van den Vos Reinaerde” de vos met de macht – in dit geval Koning Nobel de Leeuw – laat sollen, staat vriendschap centraal. Nobels hofhouding bestaat uit een allegaartje van politieke opportunisten, die hun eigen ding via zijn macht denken te kunnen doen – vanuit de gevaarlijke illusie dat ze op de trein van de macht kunnen blijven zitten tot ze hun eigen doel bereikt hebben en dan van die rijdende trein zullen kunnen afspringen. De Rosencrantzen en Guildensterns van dienst heten hier onder meer Bruin de Beer en, vooral, Isengrin de Wolf. Reinaert de Vos houdt zich buiten die hofhouding op, hij doet zijn eigen ding, op zijn eentje – wat altijd crimineel overkomt. Om zijn eigen ding te kunnen blijven doen én daarbij aan de macht te ontsnappen moet de vos dan ook een truc uithalen: De Truc van De Vriendschap. Al die politieke opportunisten laat hij geloven dat hij hun ‘beste vriend’ is – een vriend die, in schril contrast met de bestaande macht, wél snapt wat ze verlangen, wél weet waarvan ze genieten. Hij speculeert dus op hun gulzigheid, wat in de middeleeuwen een hoofdzonde was (*gula*). En laat hen geloven dat ze via zijn vossenstreken zullen bekomen wat de bestaande macht hun uiteindelijk niet vergunt. Maar dat bekomt hen slecht: uiteindelijk zorgt de vos er altijd voor dat de gulzigheid van zijn ‘vrienden’ hen in de handen van de mensen doet terechtkomen, waardoor ze bont en blauw geslagen en gestroopt worden. Moraal: “jullie willen per se mijn vriend zijn, omdat jullie denken van mijn vossenstreken te kunnen profiteren en zo te verkrijgen wat jullie uiteindelijk niet van de bestaande macht verkrijgen; maar ik gebruik mijn vossenstreken tegen jullie, om zelf uit de greep van die macht te blijven én jullie aan de ergste macht, die van de mensen, over te leveren.” Om de macht te verschalken moet je dus ‘vriendschap’ faken.

Waar we bij Lanoyes “Hamlet” nog een soort hypertrofie van de vriendschap constateerden, zouden we, in het geval van De Pauws “Van den vos”, integendeel van een soort dystrofie kunnen gewagen. “Van den vos” ensceneert een van elke vriendschap verstoken universum, een *mise à nu* van de obsceniteit van het politieke opportunisme tegenover de vigerende macht als dat niet meer door enige schijn van vriendschap ‘gedekt’ wordt. Het stuk beperkt zich, om dat te tonen, tot Isengrin de Wolf – het paradigma van dé politieke opportunist, van de ‘realpolitieke’ burger die dag en nacht moraliseert om de bestaande macht te rechtvaardigen. Een wolf in schaapskleren. Die wolf blijkt hier nu zelfs geen schijnvrienden meer te hebben. En als gevolg daarvan – dat is mijn stelling – verschijnt een soort obsceniteit, onder de vorm van perversies: homoseksualiteit en, vooral, pedofilie.

Enerzijds zien we de wolf de vriendschap van de al te opdringerig wordende kater Tybeert wegens ‘te homoseksueel getint’ afwijzen. De homoseksualiteit die in de vriendschap normaliter latent blijft, dreigt hier manifest te worden.

Anderzijds blijkt de wolf ook geen dikke vriendjes met de vos meer te kunnen worden. Vraag is overigens waar die vos in het stuk eigenlijk is? En zelfs of hij wel bestaat? We zien de vos niet echt *on stage*. Gedurende de voorstelling krijgen we daarvan enkel een digitale versie te zien: in een video-opname zien we hem de vrouw van de wolf verkrachten en op sadistische wijze de lippen afbijten (in

het middeleeuwse epos had de vos een onduidelijke verhouding met de vrouw van de wolf, die hem er niet van weerhield om ook haar uiteindelijk het vel van de poten te laten stropen). Maar die vos horen we wel de hele voorstelling door in de figuur van Gentel, de vrouw van Koning Nobel: vanaf het begin zingt zij tegenover de wolf de lof van de vos zijn wrede streken, wat tegen het einde culmineert in een subliem lied waarin Gentel, met vossenmasker, de *Weltschmerz* van de vos vertolkt. Finaal betreedt de vos dan zelf de bühne, met het lied “The Blood” – waarna hij zelfmoord pleegt, met het pistool waarmee de wolf hem – om te spelen? – even had bedreigd.

Is het nu inderdaad te wijten aan het ontbreken van zelfs maar enige schijn van vriendschap dat in “Van den vos” nog een andere perversie de kop opsteekt, de pedofilie namelijk die in onze hypermoderne tijden zo een grote zorg is geworden? Daarvoor verwijs ik naar de introductie van het compleet nieuwe, ‘fallisch’ te noemen balletdanseresje dat geregeld uit het water opduikt om daar dan weer in ten onder te gaan. Als er van de ene versie naar de andere iets verdwijnt en iets anders verschijnt, dan moeten beide ‘fenomenen’, volgens een structuralistische wet, iets met elkaar te maken hebben. Waar de schijn van vriendschap onder gelijken verdwijnt, komt de machtsongor van de wolf (burgerman, realpolitieke opportunist) in de seksuele machtsuitoefening tegenover kinderen aan het licht.

## Garry Davissen

En zo belanden we tenslotte, in een derde tijd, bij Van Heemstra’s “Garry Davis”.

Waarom zeg ik dat ook dit een bewerking of *update* is van een bestaand toneelstuk, waarin de verhouding tussen macht en vriendschap centraal staat? Is Garry Davis immers niet een historische persoon die pas in Van Heemstra’s voorstelling voor het eerst een theaterpersonage is geworden? Wie is Garry Davis? Een Amerikaanse musicalacteur – die een trauma overhield aan de Tweede Wereldoorlog en bijgevolg zijn Amerikaanse paspoort verscheurde – en het wereldpaspoort uitvond. Via dat wereldpaspoort wou hij verifiëren in welke mate postmoderne natiestaten artikel 13 van de Rechten van de Mens serieus namen, het recht “om je eigen land te verlaten én daarnaar terug te keren”. Waarbij hij al snel tot het besef kwam – en ik kom *to the point* – dat de realisatie van dat recht *in the end* vaak een kwestie van ‘theater’ was. En zo vond hij uiteindelijk zijn eerste roeping, als acteur, terug. In de gesprekken die Van Heemstra ter voorbereiding van haar voorstelling met hem voerde, benadrukte Garry Davis dat hij de bestaande macht, met de daaraan inherente grenzen, enkel en alleen kon ‘negeren’ door met paspoort dat paspoort op een of ander punt ‘toneel’ te spelen. Van 1948 tot 2013, jaar van zijn overlijden, zou Garry Davis’ leven als wereldburger dan ook één *performance* worden, één reeks van improvisaties om met zijn wereldpaspoort grenzen te kunnen negeren. Wat hem gedurende een bepaalde periode nog aardig bleek te lukken ook. Uiteindelijk – en dat is hier voor mijn onderzoek cruciaal – valt echter moeilijk te beoordelen wat daarbij de rol van ‘vriendschap’ is geweest. Ging Garry op die manier vrienden bezoeken? Of maakte hij op die manier vrienden? Misschien beschouwde hij het wereldburgerschap als een nieuwe, gemonialiseerde vorm van vriendschap. Om artikel 13 te kunnen testen, te kunnen verifiëren hoe het in onze hypermoderne tijden met de macht en dus met de grenzen van natiestaten is gesteld, heeft Van Heemstra er zich in haar “Garry Davis”, of toch in de voorbereiding van die voorstelling, wel toe verplicht gezien om *ex nihilo* nieuwe vriendschappen te creëren.

Om te beginnen heeft ze inderdaad een drietal ‘virtuele’ vriendinnen gemaakt: vrouwen die op dezelfde dag als zichzelf geboren werden, maar dan wel aan de andere kant van de aardbol, en met wie ze via mailen, chatten en skypen *friend* is geworden. Ze moest echter vaststellen dat haar digitale vriendinnen zich, door de grenzen die hen van haar als ideaal ervaren westerse wereld scheidden, haar ‘mindere’ voelden. Bij Cassiers’ en Lanoyes “Hamlet” en bij FC Bergmans en De Pauws “Van den vos” stelt het probleem van de verhouding tussen macht en vriendschap zich nog altijd in termen van analoge vrienden, vrienden van vlees en bloed dus (met alle problemen van dien, waaronder dat van de beëindiging; ik verwijs naar Oscar Wildes *friendship is far more tragic than love, it lasts longer*, wat er

inderdaad op wijst dat er voor dat soort vriendschappen geen beëindigingsrituelen bestaan, immers, als men met veel tamtam een eind aan een vriendschap maakt, blijkt dat liefde te zijn geweest...). Van Heemstra's "Garry Davis" voert nu dus voor het eerst een personage op dat zich via de hypermoderne truc van de digitale vriendschap, van vriendinnen van *bits & pics*, met de macht meet (met alle gemak van *management* van vriendenkringen *and last but not least*, als sluitstuk, de mogelijkheid om met één klik te *defrienden*). Blijkt uiteindelijk dat Van Heemstra, of het personage in haar voorstelling, een bijzonder complexe positie moet construeren teneinde in onze hypermoderne maatschappij de haalbaarheid van dat zo simpel lijkende artikel 13 via Garry Davis' postmoderne uitvinding van het wereldpaspoort én haar eigen hypermoderne creatie van een digitale vriendschap uit te testen. Een bijzonder complexe constructie waarbij bovendien heel wat acteerwerk te pas komt. Hoewel het Van Heemstra-personage uiteindelijk moet vaststellen dat ze er niet in slaagt om zelfs maar haar eigen Nederland te verlaten, en haar virtuele vriendschappen dus in de realiteit te consumeren, lijkt die digitale vriendschap mij toch een niet te onderschatten instrument in de hypermoderne strijd tegen de macht te kunnen zijn. Ik denk aan de Arabische Lente. Niet meer samen sterven voor de installatie van een nieuwe orde, maar twitteren. Allah geve dat het zo moge zijn.

## DEFINITIE

- zwakke definitie van Dale  
iemand aan wie men door genegenheid en persoonlijke voorkeur verbonden is
- sterke definitie Lieven De Cauter
  - 2 personen – of meer (niet exclusief) – maar wel van hetzelfde geslacht (homo)
  - niet seksuele band – maar misschien wel latent homo (cf. 'vriend' komt van 'vrijen')
  - als gelijken – maar zonder dat dit gelijke geïnstitutionaliseerd wordt (louter spiegelverhouding)
  - blijft tijdje duren
  - doel op zich
- verdrongen elementen?  
in zwakke én sterke definitie
  - erotische aantrekkingskracht  
cf. etymologie
    - vriend = tegenwoordig deelwoord van ww vrijen/vriën (van germ. ww. *\*frijōn* nl frijonde)  
vriend = vrijende
    - etymologie 'vrijen'
      - oorspronkelijk: 'liefhebben' – cf oude afleiding 'vriend'.
      - West-Germaanse talen: '(vrouw) het hof maken, (vrouw) begeren en/of beminnen'.
      - 'geslachtsgemeenschap hebben' pas in het laatste kwart van de 20<sup>e</sup> eeuw)
    - vriend betekent ook iemand die door bepaald ritueel status van bloedverwant verkrijgt
  - haat  
cf. vriend=vijand – vandaar vrijand  
cf Wilde
    - A good friend will always stab you in the front.
    - one cannot be careful enough in the choice of his closest enemies
    - friendship is far more tragic than love, it lasts longer  
geen einde in analoge vriendschap ↔ digitale vriendschap: mogelijkheid tot management friends én tot defrienden
    - Laughter is not at all a bad beginning for a friendship, and it is far the best ending for one.
    - I don't want to go to heaven. None of my friends are there."
    - Anybody can sympathise with the sufferings of a friend, but it requires a very fine nature to sympathise with a friend's success.
    - Between men and women there is no friendship possible. There is passion, enmity=onmin, worship, love, but no friendship

Vriendschap = management van erotische én haat in verhouding tussen gelijke geslachten

## Constructie vriendschappen ifv macht

macht = ongelijkwaardigheid ↔ vriendschap = gelijkwaardigheid

dus niet te verzoenen ...

... behalve via constructies vriendschappen die juist gericht zijn op verwerven macht

dus geen 'persoonlijke voorkeur'

- Katholiek

Jezuïeten met elitevorming om vrienden op hoogste niveau samen te brengen

selecteren van besten en die samen in een nieuw gemaakte groep plaatsen – en telkens hoger

- Cf Sint Barbara L kan er wel tegen verraden vrienden – E kan er niet tegen

- Jezuïeten geen vrienden bij katholieken

- Antikatholiek

Loge met rituelen om vriendschap te formatteren

Met het oog op het verwerven van macht geconstrueerde vriendschappen blijken niet minder

vriendschap te zijn dan de spontaan gegroeide vriendschappen

Cf. huwelijk gearrangeerd met het oog op economisch behoud ook niet minder 'goed' dan spontane huwelijken

## 3 opposities van vriend

- vijand
- geliefde
- machthebber

eerst vriendschap, daarna liefde en daarna niets meer (haat)

## homo

vriendschap teveel benadrukken, idealiseren

krijgt meteen homoseksuele kleur, homoseksuele ondertoon wordt duidelijk

cf. Fascisme en vriendschap (Teleweert)

cf. Grieken en vriendschap

## vriendschap en partijpolitiek

problematische verhouding vriendschap macht

vnl te zien bij formaties, herconfiguraties verhoudingen in en tussen partijen

cf. nu Vlaanderen: opoffering (rechts)

cf nu Wallonië: verraad (links)

## vrouwen en macht

minder zich door vriendschap laten tegenhouden dan man

enkel vrouwen zonder kinderen?